

Política internacional europea

2014/2015

Codi: 101093

Crèdits: 6

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
2500259 Ciència política i gestió pública	OT	4	0

Professor de contacte

Nom: Juan Pablo Soriano Gatica

Correu electrònic: JuanPablo.Soriano@uab.cat

Utilització de llengües

Llengua vehicular majoritària: català (cat)

Grup íntegre en anglès: Sí

Grup íntegre en català: Sí

Grup íntegre en espanyol: No

Equip docent

Federico Guerrero Cabrera

Prerequisits

L'assignatura s'emmarca en la matèria principal de Relacions Internacionals dins del pla d'estudis del Grau de Ciència Política i Gestió Pública i per això s'espera que l'estudiant disposarà dels coneixements fonamentals de la matèria impartida al curs de Relacions Internacionals durant el segon any del Grau.

L'estudiant ha de tenir capacitat de llegir i comprendre amb facilitat textos de manuals acadèmics redactats en anglès. Per això és recomanable la superació del curs d'Anglès per a Ciències Socials.

De manera general, l'estudiant ha de tenir l'hàbit de consultar les diverses fonts d'informació internacional i europea de qualitat per poder seguir els debats internacionals d'actualitat. S'espera que l'estudiant disposi de capacitats bàsiques d'informàtica: ús d'Internet i processador de textos.

Objectius

Aquesta assignatura és una Optativa d'itinerari de Relacions Internacionals. Aquesta assignatura desenvolupa i aprofundeix els coneixements teòrics i conceptuals adquirits prèviament i es complementa amb la resta d'assignatures dins l'itinerari de Menció de Relacions Internacionals.

Els objectius bàsics de l'assignatura es basen en que l'estudiant ha de ser capaç de

- Definir i relacionar els principals conceptes analítics de relacions internacionals en el context europeu
- Interpretar els documents primaris i relacionar les seves conseqüències polítiques internacionals
- Combinar i sintetitzar les diferents fonts d'informació sobre relacions internacionals a Europa
- Exposar i defensar de manera documentada les posicions sobre temes d'actualitat internacional
- Descriure i explicar el desenvolupament de les principals tendències de les relacions internacionals a Europa des de finals de la Segona Guerra Mundial fins l'actualitat;
- Interpretar el procés d'integració política europea en el context de la divisió d'Europa en dos blocs

- Analitzar problemes d'actualitat en l'escenari polític europeu

Competències

- Aplicar el coneixement teòric i analític de les relacions internacionals a casos pràctics i professionals, en particular en l'esfera del conflicte i la cooperació entre actors.
- Argumentar des de diferents perspectives teòriques.
- Demostrar que es coneixen les tendències teòriques i les aproximacions analítiques clàssiques i recents de les relacions internacionals.
- Demostrar un bon nivell d'expressió oral en diferents registres.
- Diferenciar les principals teories de la disciplina i els diferents camps; les elaboracions conceptuals, els marcs i els enfocaments teòrics que fonamenten el coneixement de la disciplina i els seus diferents àmbits i subàrees, així com el seu valor per a la pràctica professional mitjançant casos concrets.
- Dissenyar tècniques per a la recollida de dades, coordinar el tractament de la informació i aplicar rigorosament mètodes de verificació d'hipòtesis.
- Elaborar i planificar recerques o informes analítics.
- Fer exposicions orals efectives i adaptades a l'audiència.
- Gestionar la distribució del temps disponible per assolir els objectius establerts per portar a terme la tasca prevista.
- Identificar fonts de dades i fer recerques bibliogràfiques i documentals.
- Interpretar i utilitzar acadèmicament textos en anglès.
- Sintetitzar i analitzar informació de manera crítica.
- Treballar amb tècniques quantitatives i qualitatives d'anàlisi per aplicar-les en els processos de recerca.
- Treballar autònomament.
- Treballar en equip i en xarxa, en particular en condicions interdisciplinàries.
- Utilitzar les principals tècniques de la informació i la documentació (TIC) com a eina essencial en l'anàlisi.
- Valorar aspectes distintius i instrumental conceptual i metodològic específic de les diverses tendències i aproximacions analítiques de les relacions internacionals.

Resultats d'aprenentatge

1. Aplicar el coneixement teòric i analític de les relacions internacionals a casos pràctics i professionals, en particular en l'esfera del conflicte i la cooperació entre actors.
2. Argumentar des de diferents perspectives teòriques.
3. Demostrar que es coneixen les tendències teòriques i les aproximacions analítiques clàssiques i recents de les relacions internacionals.
4. Demostrar un bon nivell d'expressió oral en diferents registres.
5. Descriure els principals elements que caracteritzen la societat internacional global (1945-2000).
6. Descriure l'ordre internacional: anarquia versus ordre, societat d'estats i societat transnacional.
7. Dissenyar tècniques per a la recollida de dades, coordinar el tractament de la informació i aplicar rigorosament mètodes de verificació d'hipòtesis.
8. Elaborar i planificar recerques o informes analítics.
9. Exposar les grans aproximacions a les relacions internacionals (realisme, transnacionalisme, estructuralisme).
10. Fer exposicions orals efectives i adaptades a l'audiència.
11. Gestionar la distribució del temps disponible per assolir els objectius establerts per portar a terme la tasca prevista.
12. Identificar fonts de dades i fer recerques bibliogràfiques i documentals.
13. Interpretar i utilitzar acadèmicament textos en anglès.
14. Sintetitzar i analitzar informació de manera crítica.
15. Treballar amb tècniques quantitatives i qualitatives d'anàlisi per aplicar-les en els processos de recerca.
16. Treballar autònomament.
17. Treballar en equip i en xarxa, en particular en condicions interdisciplinàries.
18. Utilitzar adequadament la teoria i els conceptes de les relacions internacionals (tradicions de pensament hobbesiana, grociana i kantiana).

19. Utilitzar les principals tècniques de la informació i la documentació (TIC) com a eina essencial en l'anàlisi.
20. Valorar aspectes distintius i instrumental conceptual i metodològic específic de les diverses tendències i aproximacions analítiques de les relacions internacionals.
21. Valorar críticament els impactes de la globalització en diferents àmbits: seguretat, medi ambient, drets humans, migracions i pau.

Continguts

Introducció

Tema 1. Evolució de l'ordre europeu: cap a la comunitat de seguretat?

1. Sistema europeu d'estats
2. Europa bipolar i Europa comunitària
3. L'Europa (re-)unificada?
4. Conceptes de comunitat de seguretat i complex regional de seguretat

Primera part.- Construcció i evolució de l'Europa bipolar

Tema 2. La divisió d'Europa

1. Conseqüències de Jalta i Potsdam
2. L'Europa de postguerra: xifres significatives
3. Creixent tensió entre Occident i l'URSS
4. El Pla Marshall (1947): la lògica de la contenció
5. La reconstrucció alemanya en el bloc occidental: naixement de la RFA i la RDA (1949)

Tema 3. Naixement de l'atlantisme

1. Del Pacte de Dunkerque (1947) al Tractat de Brussel·les (1948)
2. El compromís nordamericà: Resolució Vandenberg (1948)
3. Tractat de Washington (1949): Aliança Atlàntica
4. Creació de l'OTAN (1951-1955): membres, funcions i estructura institucional

Tema 4. Evolució de l'atlantisme durant la Guerra Freda

1. Conferència de París (1954): Ingress de la RFA a l'OTAN
2. Reforma del Tractat de Brussel·les: naixement de la Unió Europea Occidental (UEO) (1955)
3. Crisi de l'OTAN: De Gaulle i la détente
4. La crisi dels euromíssils (1979-1987): crisi de confiança en el bloc occidental

Tema 5. Creació i consolidació de l'esfera d'influència soviètica

1. Les democràcies populars (1945-49)
2. Tractats bilaterals
3. Institucionalització: Kominform (1947), CAME (1949) i Tractat de Varsòvia (1955)

Tema 6. Evolució del bloc de l'Est

1. Cisma iugoslau i Berlín (1953)
2. Destalinizació dins el bloc: XX Congrés del PCUS
3. Polònia i Hongria (1956)
4. Doctrina de sobirania limitada: Txecoslovàquia (1968)
5. Esquerdas en el bloc de l'Est: Polònia (1980)

Tema 7. Evolució de la Europa bipolar: tensions i distensió

1. Mur de Berlín i coexistència a Europa
2. Ostpolitik: Willy Brandt i les noves relacions amb l'Est (1968-1973)

3. La CSCE: noció de seguretat paneuropea, Acta Final d'Helsinki (1975) i evolució OSCE
4. Impacte Gorbatxov en les relacions entre els blocs als 80s
5. Transformacions a Europa Central: caiguda del Mur de Berlín i reunificació Alemanya

Segona part.- Construcció i evolució de l'Europa comunitària

Tema 8. Etapa precomunitària

1. Antecedents d'entreguerres (Coudenhove-Kalergi, Briand)
2. Discurs de Zuric (1946): Estats Units d'Europa
3. Congrés de L'Haia (1948): fractura federalistes versus unionistes
4. El Consell d'Europa (1949): cooperació intergovernamental clàssica

Tema 9. L'Europa dels Sis: èxit i fracàs

1. Reconciliació franco-alemanya com a base del procés
2. Jean Monnet i el Pla Schuman (1950)
3. Tractat de París (1951): Creació de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer (CECA)
4. El Pla Pleven (1950) i el projecte de Comunitat Política Europea

Tema 10. Les Comunitats Europees

1. Actituds nacionals davant els intents integradors
2. Els Tractats de Roma (1957): Comunitat Econòmica Europea (CEE) i Comunitat Europea de l'Energia Atòmica (CEEa) o Euratom
3. Estructura institucional: Comissió, Consell de Ministres, Assemblea Parlamentària i Tribunal de Justícia
4. Creació de l'EFTA (1959): l'alternativa britànica

Tema 11. Relectura gaullista de la Comunitat Europea

1. Avanços en la integració europea
2. Els Plans Fouchet (1961, 1962): Europa política i intergovernamentalisme
3. Veto francès a l'ingrés britànic (1963, 1967)
4. Política francesa de "cadira buida" i Compromís de Luxemburg (1966)

Tema 12. Rellançament: l'Europa ampliada

1. Cimera de La Haia (1969): nova agenda d'integració
2. Ampliacions (1973, 1980, 1986)
3. Crisis i avenços en la integració europea
4. Projectes de aprofundiment d'integració: Informe Tindemans, Informe Genscher-Colombo i projecte Spinelli
5. Acta Única Europea (1987): Mercat Interior, CPE i revisió institucional

Tema 13. Cooperació Política Europea: Balanç i perspectives

1. Estructura i funcionament: cooperació intergovernamental i diplomàcia declaratòria
2. Instruments de CPE
3. Evolució de l'agenda
4. La CPE a l'Acta Única Europea

Tercera part. Europa a la posguerra freda

Tema 14. Propostes sobre el procés de construcció de la Unió Europea

1. Proposta Kohl-Mitterrand d'Unió Política (1990)
2. Conferències Intergovernamentals (1991): opcions i fractures entre els Dotze
3. Maastricht i el Tractat d'Unió Europea (1992)
4. Reforma dels tractats. Amsterdam, Niça i Lisboa

Tema 15. La Unió Europea com actor internacional polític (PESC)

1. Evolució de la PESC i seus objectius
2. Mecanismes de presa de decisions i la coherència
3. Instruments d'actuació: diplomàtics i econòmics
4. Crisis internacionals (Balcans, 11-S, Iraq, Georgia, canvis al Món Àrab)
5. Política Comuna de Seguretat i Defensa (PCSD): instruments militars i reptes de seguretat

Tema 16. La reforma de l'OTAN a la postguerra freda

1. Reformes internes i evolució dels conceptes estratègics (1991, 1999, 2010)
2. Noves funcions (Balcans Occidentals)
3. Les relacions amb l'Europa Central i Oriental i procés d'ampliació a l'Est
4. Accions de l'OTAN després de l'11-S: Missió d'Afganistan
5. Evolució de les relacions OTAN-Rússia

Tema 17. La Unió Europea i els reptes del veïnatge

1. Evolució de les relacions entre Rússia i la Unió Europea
2. Conflictes i crisis a l'antic espai soviètic i Política Europea de Veïnatge
3. Balcans Occidentals després de les guerres: integració amb la UE
4. Integració de Turquia a la UE

Metodologia

La dedicació de l'estudiant a aquesta assignatura es divideix en diversos tipus d'activitats, cadascun d'ells amb un pes determinat d'hores de treball. Aquesta varietat de formes de treball es materialitza en metodologies diferenciades.

Aquesta assignatura és de 6 crèdits ECTS, és a dir, implica una dedicació total de l'estudiant de 150 hores,

- Activitats dirigides són activitats a l'aula, amb la presència del professor i poden consistir en classes magistrals (amb el suport de les TIC i amb la possibilitat de desenvolupar debats en grups); en seminaris de discussió de les lectures obligatòries en grups més reduïts i en sessions més orientades a qüestions pràctiques, en les que s'analitzaran casos, problemes i exemples relatius al temari del curs. Per aquestes sessions, hi hauran lectures prèvies obligatòries anunciades amb antel·lació. Aquestes activitats representen aproximadament un terç del total del treball exigit (60 hores).

- Activitats supervisades són activitats dutes a terme per l'estudiant fora de l'aula d'acord amb un pla de treball dissenyat i posteriorment tutoritzat i avaluat per part del professor. Així mateix, durant el curs, l'estudiant haurà de llegir articles breus en relació als quals haurà de fer comentaris sobre el text llegit i, a més, participar activament en debats sobre els articles. També s'hi inclouen les tutories i altres activitats anàlogues de seguiment de curs. Aquestes activitats representen, aproximadament, el 10% del treball exigit (15 hores).

- Activitats autònomes són totes aquelles activitats que fa l'alumne pel seu compte i d'acord amb les exigències de la assignatura per tal de superar amb èxit l'assignatura, poden ser lectures bàsiques i complementàries, estudi dels apunts de classe o totes aquelles altres activitats que complementen la formació que s'assoleix en aquest curs. Aquestes activitats representen la meitat del temps de treball dels alumnes (75 hores).

La metodologia docent s'adequa a aquest repartiment del treball i de les activitats.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes magistrals i seminaris al aula amb ús de les TIC	52,5	2,1	1, 2, 3, 13, 14, 20
Tipus: Supervisades			
Tutories i revisions dels treballs, pràctiques, exàmens i controls de lectures	15	0,6	1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20
Tipus: Autònomes			
Lectures bàsiques i complementaries; estudi personal; organització dels apunts i material; cerca d'informació	75	3	1, 3, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 20, 21

Avaluació

L'avaluació d'aquesta assignatura es compon de les tres parts següents:

1. Avaluació continuada durant el semestre (35% de la nota final) dividida en les següents activitats:

1.1. Dos comentaris de text, cadascun val el 15% de la nota final (el 30% en conjunt).

1.2. Participació activa en els debats en classe al llarg del semestre (5% de la nota final)

2. Pràctica en grup que consisteix en un treball escrit, i presentació oral i debat a l'aula sobre un tema europeu de rellevància internacional. La pràctica tindrà lloc segons el calendari anunciat a l'inici del semestre (25% de la nota final)

3. Examen dels temes 1 a 15. Es realitzaran dos exàmens parcials. La data exacta dels exàmens serà anunciada amb suficient antelació pels professors de l'assignatura (40% de la nota final)

ALTRES CONSIDERACIONS:

Per superar l'assignatura és imprescindible superar els exàmens dels temes 1 a 15 amb la nota mínima de 5/10 en cada cas. Els estudiants que no superin els exàmens tindran dret a tornar a presentar-los en la data de l'avaluació final que fixi la Facultat al final del període lectiu del semestre. Aquesta serà la segona, i última oportunitat, per superar els exàmens. En cas de tornar a suspendre els exàmens, l'assignatura no estarà superada.

Un cop superats els exàmens, la mitjana ponderada de totes les activitats i de els exàmens ha de superar necessàriament un 5/10 per poder aprovar l'assignatura.

Les activitats d'avaluació continuada i el treball en grup s'hauran de realitzar en les dates previstes pel professorat. Cada professor considerarà quina serà la penalització en cas d'incomplir les dates de lliurament previstes. Els casos de plagi o altres actes irregulars (per exemple, copiar) suposaran el suspens (0) de tota la part d'avaluació en la qual s'emmarca l'activitat.

El fet de presentar-se a les avaluacions que comportarien un 35% o més de la nota final eximeix l'estudiant de la qualificació de "NO PRESENTAT".

Els estudiants de Llicenciatura i de grau tindran el mateix tractament durant les activitats d'avaluació continuada i l'estudi de cas.

Els estudiants d'intercanvi s'acolliran a les mateixes normes que els estudiants de grau.

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Dos comentaris de text (de documents, articles u altres fonts d'informació). 15% cadascun.	30%	2	0,08	1, 2, 3, 4, 10, 11, 13, 14, 17, 20
Examen escrit dels temes 1 a 15. Es realitzaran dos exàmens parcials.	40%	4	0,16	1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 21
Participació	5%	0,5	0,02	2, 4, 14, 20
Practica - presentació i debat sobre un tema europeu de rellevància internacional	25%	1	0,04	1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20

Bibliografia

Lectures bàsiques:

Best, A., Hanhimäki, J. M., Maiolo, J. A., Schulze, K. E. (2008), International history of the twentieth century and beyond, 2a edició, London: Routledge, pp. 216-242 (cap. 9).

Archer, C. (1994), Organizing Europe. The institutions of integration, London: Edward Arnold, esp. pp. 201-251.

Kemp-Welch, A. (2010), "Eastern Europe: Stalinism to Solidarity", en: Leffler, M. y Westad, O. A.P. (eds.), The Cambridge History of the Cold War, Cambridge: Cambridge University Press, Vol. II, pp. 219-237.

Hanhimäki, J. M. (2010), "Détente in Europe, 1962-1975", en: Leffler, M. P. y Westad, O. A. (eds.), The Cambridge History of the Cold War, Cambridge: Cambridge University Press, Vol. II, pp. 198-218.

Messenger, David A. (2006), "Dividing Europe: The Cold War and European Integration", in: Dinan, D. (ed.), Origins and Evolution of the European Union, Oxford: Oxford University Press, pp. 31-54.

Ludlow, P. N. (2010), "European integration and the Cold War", en: Leffler, M. P. y Westad, O. A. (eds.), The Cambridge History of the Cold War, Cambridge: Cambridge University Press, Vol. II, 179-197.

Bache, I., George, S. i Bulmer, S. (2011), Politics in the European Union, 3a Edició, Oxford. Oxford University Press, pp. 3-21, 40-57, 79-222, 489-550.

Howorth, J. (2011), "The EU's security and defence policy: towards a strategic approach", 2a edició, en: Hill, Christopher i Smith, Michael, (eds.), International relations and the European Union, Oxford: Oxford University Press, pp. 197-225.

Smith, K. E. (2011), "Enlargement, the neighbourhood and European order", 2a edició, en: Hill, Christopher i Smith, Michael (eds.), International relations and the European Union, Oxford: Oxford University Press, pp. 299-323.

Bibliografia de referència general:

CALVOCORESSI, P. (1991), *Resilient Europe 1870-2000*, Londres, Longman.

DIEZ DE VELASCO, M. (2001), *Las organizaciones internacionales*, Madrid, Tecnos, p. 426-449 (caps. OTAN i UEO) i p. 569-577 (cap. CSCE).

ELLWOOD, D.W. (1992), *Rebuilding Europe. Western Europe, America and Postwar Reconstruction*, Londres, Longman.

FUENTES, J. (1989), *El Círculo de Helsinki*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores.

HALLIDAY, F. (1986), *The making of the Second Cold War*, Londres, Verso.

LAQUEUR, W. (1992), *Europe in Our Time. A History 1945-1992*, Londres, Penguin.

LUNDESTAD, G. (1999), *East, West, North, South. Major Developments in International Politics 1945-1990*, Oxford, Oxford U.P.

MAMMARELLA, G. (1995), *Historia de Europa Contemporánea*, Barcelona, Ariel.

OSIANDER, A. (1994), *The States System of Europe 1640-1990*, Oxford, Clarendon Press.

PEREIRA, J.C. (1989), *Historia y presente de la guerra fría*, Madrid, Istmo.

SAINZ, N. (1993), *La Conferència sobre la Seguretat i la Cooperació a Europa: De procés a institució paneuropea*, Centre Unesco de Catalunya/Centre d'Estudis sobre la Pau i el Desarmament (UAB).

TAIBO, C. (1991), *De la revolución de octubre a Gorbachov. Una aproximación a la Unión Soviética*, Madrid, Fundamentos.

Bibliografia de referència 2a Part:

ALDECOA LUZARRAGA, F. (2002), *La integración europea. Análisis histórico-institucional con textos y documentos*, Madrid, Tecnos.

ANDRES SAENZ DE SANTAMARIA, P. et al. (1999), *Introducción al Derecho de la Unión Europea*, Madrid, Eurolex. DINAN, D. (2000), *Encyclopedia of the European Union*, Londres, Macmillan.

DINAN, D. (1999), *Ever Closer Union? An Introduction to the European Community*, Londres, Macmillan. (2ª ed.)

DINAN, D. (ed.) (2006), *Origins and Evolution of the European Union*, Oxford: Oxford University Press.

GERBET, P. (1999), *La Construction de l'Europe*, Paris, Imprimerie Nationale.

MANGAS, A. i LIÑAN, D. (1999), *Instituciones y Derecho de la Unión Europea*, Madrid, McGraw Hill.

MARTIN DE LA GUARDIA, R.M. i PEREZ SANCHEZ, G.A. (2001), *Historia de la integración europea*, Barcelona, Ariel.

NELSEN, B. i STUBB, C. G. (eds.) (1998), *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*, Londres, Macmillan (2ª ed.).

NUGENT, N. (2006), *Government and Politics of the European Union*, Londres, Macmillan. (6ª ed.)

OLIVI, B. (1998), *L'Europe difficile. Histoire politique de l'Europe difficile*, Gallimard, Paris.

TRUYOL Y SERRA, A. (1999), *La integración europea. Análisis histórico-institucional*, Madrid, Tecnos.

URWIN, D. (1992), *The Community of Europe. A History of European Integration since 1945*, Londres, Longman.

Wallace, h., Pollack, M. A. i Young, A.R. (eds.) (2010), Policy making in the European Union, 6a edició, Oxford: Oxford University Press.

WEIDENFELD, W. i WESSELS, W (1998), Europa de la A a la Z. Diccionari de la Integració Europea, Barcelona, Institut Universitari d'Estudis Europeus.

Bibliografia de referència 3a Part:

BARBÉ, E. (1999), La política europea de España, Barcelona, Ariel.

BARBÉ, E. (1995), La seguridad en la nueva Europa. Una aproximación institucional: Unión Europea, OTAN y UEO, Madrid, Los Libros de la Catarata.

BARBÉ, E. (coord.) (2000), Política Exterior Europea, Barcelona, Ariel.

BARBÉ, E. (ed.) (2005) ¿Existe la brecha transatlántica? Estados Unidos y la Unión Europea tras la crisis de Irak, Madrid, Los Libros de la Catarata.

BARBÉ, E. (ed.) (2010), La Unión Europea más allá de sus fronteras. ¿Hacia la transformación del Mediterráneo y Europa oriental?, Madrid: Tecnos.

CAMBON CRESPO, E. (1997), Seguridad y Cooperación en Europa: de Conferencia a Organización, Madrid, CEES Edic.

CARACUEL RAYA, M.A. (1997), Los cambios de la OTAN tras el fin de la guerra fría, Madrid, Tecnos.

FRITSCH-BOURNAZEL, R. (1992), Europe and German Unification, Nueva York, Berg.

HILL, CH. y SMITH, M. (eds.) (2011), International Relations and the European Union, 2a edició, Oxford: Oxford University Press.

Hill, C., y Smith, K. E. (2000), European Foreign Policy. Key Documents. London: Routledge.

Keukeleire, S y MacNaughtan, J., (2008), The Foreign Policy of the European Union, London: Palgrave Macmillan.

LAFFAN, B. (1992), Integration and Cooperation in Europe, Londres, Routledge.

LANDAU, A. y WHITMAN, R. (comp.) (1997), Rethinking the European Union. Institutions, Interests and Identities, Londres, Macmillan.

LODGE, J. (1993), The European Community and the Challenge of Future, Londres, Pinter, (2ª ed.).

MANGAS, A. y LIÑAN, D. (2010), Instituciones y Derecho de la Unión Europea, 6a edició, Madrid: Tecnos.

SMITH, K. (2008), European Union Foreign Policy in a Changing World, 2a edició, Cambridge: Polity Press.

TAIBO, C. (1998), Las transiciones en la Europa Central y Oriental, Madrid, Los Libros de la Catarata.

Adreces d'Internet:

Pàgina web de la UE: <http://www.europa.eu.int>

Pàgina web de l'OTAN: <http://www.nato.int>

Pàgina web de l'OSCE: <http://www.osce.org>

Pàgina web del Consell d'Europa: <http://www.coe.int>

Pàgina web de l'IUEE (Observatori de Política Exterior Europea): <http://www.iuee.eu>